

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΓΙΑ ΚΑΠΟΙΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μια εποχή, σαν τούτη,
ένας στρατιώτης έχει να σκέφτεται άλλα
πολλά κι όχι βαθμούς κ' εύκολη ζωή· με αμάχη
σε κάθε κατάλυμα, πώς να το μπορέση
να μη νικηθή από την ίδια του την πίκρα;

Του Φου

Ό,τι σε σένα ήταν βουνό
το ισοπέδωσαν
και σκέπασαν
την κοιλάδα σου.
Από πάνω σου περνάει τώρα
ένας δρόμος άνετος.

Μπέρτολτ Μπρεχτ

ΌΠΩΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΤΟΝΙΣΙΑ, από τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας το '70 γινόμαστε μάρτυρες μιας κατάστασης που είναι αρκετά δύσκολο να καταγραφεί, λόγω της ακραίας αντιφατικότητάς της, χωρίς να πέσουμε σε γραμμικότητες και ισοπεδωτισμούς.

Ας αποπειραθούμε όμως έναν κάποιο απολογισμό. Μέχρι το τέλος του 1981 κυκλοφορούσαν και υπήρχαν στην

αγορά βιβλίου 22.500 περίπου βιβλία τα οποία είναι ασφαλώς λιγότερα από το σύνολο των κυκλοφορούντων βιβλίων, αφού στην καταμέτρηση αυτή δεν περιλαμβάνονταν παρά μόνο κατ' εξαίρεση «εγκυκλοπαιδείες και εγκυκλοπαιδικά λεξικά γενικής παιδείας, εφημερίδες και περιοδικά, σχολικά - φροντιστηριακά - πανεπιστημιακά εγχειρίδια και βοηθήματα, κρατικά και άλλα εκτός εμπορίου έντυπα».⁶¹ Αν στα παραπάνω συμπεριληφθεί η δεδομένη αδυναμία καταγραφής της πληθώρας των ιδιωτικών εκδόσεων (κυρίως ποιητικών συλλογών) και η έλλειψη ενημέρωσης πάνω στις ελληνοκυπριακές και εν γένει εξωελλαδικές ελληνικές εκδόσεις, δεν θα είμαστε πολύ έξω από την πραγματικότητα αν ισχυριστούμε ότι στις αρχές της δεκαετίας του '80 το σύνολο των κυκλοφορούντων στην αγορά ελληνικών βιβλίων ξεπερνούσε κατά πολύ τους 30.000 τίτλους.

Αυτό από μόνο του μαρτυρεί μια πρόοδο που όσο κι αν κυριαρχείται από ποσοτικά χαρακτηριστικά, εντούτοις δεν παύει να αποτελεί ένα νέο δεδομένο που ανατρέπει την εικόνα που είχαμε σχηματίσει για την εκδοτική δραστηριότητα στα μέσα της δεκαετίας του '60.

Γιατί, αυτή η εντυπωσιακή πρωταρχική συσσώρευση μπορεί να περικλείει όλα τα αρνητικά στοιχεία που μπορούμε να φανταστούμε (ακόμα και «ληστεία» και «πειρατεία»), όμως παρουσιάζει ένα σημαντικό θετικό χαρακτηριστικό. Ότι δίνει την δυνατότητα στο ξεδιάλεγμα και την συγκομιδή. Τα χιλιάδες βιβλία, πρωτότυπα ή μεταφράσεις, το πλήθος των εκδοτών, συγγραφέων, μεταφραστών, διορθωτών, επιμελητών, τυπογράφων, βιβλιοπωλών και συστηματικών αναγνωστών, που γεννήθηκαν στην δεκαπενταετία που πέρασε, ήταν φυσικό να φέρνουν αλλά και να

61. Εμ. Μοσχονά, *Βιβλιογραφικός Οδηγός 1981*, έκδοση «Σ.ΕΚ.Β.», σελ. 11, Αθήνα 1983.

περάσουν όλες τις παιδικές αρρώστιες. Ίσως, σε κάποιους πολιτικά ή ψυχαναλυτικά σύνδρομα να παρέτειναν την περίοδο αυτή. Όμως αυτό είναι η μία πλευρά. Η άλλη, η κύρια, είναι ότι διαμορφώθηκε αυτό το προηγούμενο που αποτελεί πια μέτρο σύγκρισης για ό,τι νέο ήθελε αποτολμηθεί.

Η για τα δικά μας δεδομένα σημαντική αύξηση των κυκλοφορούντων βιβλίων θα υπέθετε κάποιος ότι συνοδεύτηκε από μιαν ανάλογη αύξηση του αναγνωστικού κοινού. Στην πραγματικότητα όμως τα πράγματα δεν έχουν ακριβώς έτσι.

Είναι, φυσικά, πέρα από κάθε αμφισβήτηση, γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε μια αξιόλογη ανάπτυξη του αγοραστικού κοινού. Σ' αυτό, όπως και προηγούμενα ανέφερα, συνετέλεσε και το μοναδικό για τα ελληνικά δεδομένα κλίμα πολιτικής ελευθερίας και υποβάθμισης των λογοκριτικών παρεμβάσεων που επικράτησε τα αμέσως μετά την μεταπολίτευση χρόνια.

Αυτό όμως σε σχέση με την κατάσταση που επικρατούσε σε μας προηγούμενα, γιατί αν πάρουμε σαν μέτρο σύγκρισης τον ευρωπαϊκό χώρο, τα συμπεράσματα είναι μάλλον αρνητικά.⁶²

62. «Αν συγκρίνουμε τις αναγνωστικές συνήθειες των Ελλήνων με εκείνες των άλλων Ευρωπαίων, έχοντας ως βάση την κυκλοφορία των βιβλίων, διαπιστώνουμε ότι οι πρώτες βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα. Μέσα σ' ένα χρόνο κυκλοφόρησαν στην Ελλάδα 2.613 τίτλοι βιβλίων, στη Γερμανία 40.616, στη Γαλλία 28.245, στην Ιταλία 9.187, στις Κάτω Χώρες 12.028, στην Αγγλία 35.526, στην Σουηδία 9.012». Για περ. βλέπε Γ.Γκιζέλης, Ι.Μυριζάκης, Ο. Πασσά-Γαρδίκη, Α. Τεπέρογλου, *Πολιτιστικές δραστηριότητες στο πλαίσιο της οικογένειας*, «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών» τεύχος 39-40, σελ. 207, Αθήνα 1980. Χωρίς φυσικά να διαφωνώ καθόλου με τα στοιχεία που μιλούν - άλλωστε - από μόνα τους, θα 'θελα να επισημάνω, στηριζόμενος σε προσωπικές όμως διαπιστώσεις, ότι τα πράγματα για το καλό βιβλίο στην Ευρώπη και Αμερική δεν είναι και πολύ διαφορετικά. Ίσα-ίσα σε πολλές περιπτώσεις είναι μάλλον χειρότερα. Η πτώση λ.χ. του πολιτι-

Γι' αυτό και είναι σωστή η διαπίστωση ότι ο Νεοέλληνας γενικά δεν διαβάζει⁶³, ότι το καλό βιβλίο είναι ακόμα και σήμερα υπόθεση 30-40.000 ανθρώπων. Το υπόλοιπο αγοραστικό κοινό που κι αυτό δεν ξεπερνά τους με την ευρύτερη του όρου έννοια 250.000⁶⁴ αναγνώστες, απαρτίζεται στην πλειοψηφία του από το σύγχρονο ανελιχθέν οικονομικά και κοινωνικά μεσόστρωμα, που ουσιαστικά αγοράζει διάφορες κατηγορίες βιβλίων τσέπης («Βίπερ», «Άρλεκιν», «Νόρα», κ.λπ.), ορισμένα best seller, εγκυκλοπαίδειες ή ειδικά - επαγγελματικά κατά κανόνα βιβλία, όχι όμως πάντα για να τα διαβάσει, αλλά για να μπορεί για λόγους γοήτρου να επιδείξει μια κάποια βιβλιοθήκη που να λειτουργεί σαν άλλοθι των όποιων του σπουδών ή ενδιαφερόντων. Ουσιαστικά λοιπόν έχουμε να κάνουμε με τρεις κατηγορίες αναγνωστικού κοινού.

κοινωνικού βιβλίου σε χώρες όπως η Γαλλία ή η Ιταλία τείνει να πάρει διαστάσεις καταστροφικές. Από την άλλη μεριά πάλι, ένα σημαντικό τμήμα των ξένων που «γενικά διαβάζουν», δεν είναι άλλο από το πολύ γνωστό στην «καθ' ημάς ανατολή» αναγνωστικό κοινό των «ημεδαπών» «Βίπερ», «Νόρα», «Άρλεκιν», κ.λπ.

63. Για περ. βλέπε την ομιλία του Βασίλη Φίλια στο 3ο Συνέδριο Βιβλίου που δημοσιεύτηκε με τίτλο *Η κρίση του βιβλίου στον συγκεντρωτικό τόμο των Πρακτικών του 3ου Συνεδρίου Βιβλίου*, έκδοση «Π.Ο.Ε.Β.», Αθήνα 1983, καθώς και στην εφημ. «Εμείς και το Βιβλίο», τεύχη 44-45, Ιανουάριος-Μάρτιος 1983. Ένα τμήμα από την ομιλία αυτή είχε επίσης δημοσιευτεί και στο περ. «Διαβάξω», τεύχος 1, σελ. 27, Αθήνα 1976, με τίτλο *Το πολιτικό βιβλίο στην Ελλάδα*.

64. Οι αριθμοί αυτοί, χωρίς να επιβεβαιώνονται παρά μόνον από μερικές δειγματοληπτικές έρευνες, στηρίζονται κυρίως στις εκτιμήσεις που έκανα με βάση τους μέγιστους αριθμούς κυκλοφορίας τριάντα αξιόλογων βιβλίων, που θεωρήθηκαν - ταυτόχρονα - και best seller και σε διάφορες εμπειρικές πληροφορίες. Γεγονός παραμένει ότι λιγότερο από το 3% του συνολικού πληθυσμού διαβάζει σχετικά τακτικά κάποιο βιβλίο, ενώ οι συστηματικοί αναγνώστες καλού βιβλίου, δηλαδή οι αναγνώστες που διαβάζουν δέκα τουλάχιστον βιβλία ποιότητας τον χρόνο δεν ξεπερνούν το 15% του συνόλου των 250.000 ατόμων.

Μια μικρή - ελάχιστη - μειοψηφία αναγνωστών, που δεν ξεπερνά τα 40.000 άτομα και που παρ' όλες τις αντιφάσεις και την κατά καιρούς υποταγή της στην λογική του συρμού παρουσιάζει μian αυτόκεντρη δυνατότητα και έχει μια δυναμική σχέση με το βιβλίο και την κίνηση των ιδεών.

Μια δεύτερη κατηγορία αναγνωστών-αγοραστών που δεν ξεπερνά τα 250.000 άτομα και που όπως παραπάνω περιέγραψα έχει μian αμφιλεγόμενη σχέση με το βιβλίο και την κουλτούρα. Αναμφίβολα, ένα τμήμα της κατηγορίας αυτής θα μπορούσαμε να το θεωρήσουμε σαν ένα κομμάτι του ενεργού αναγνωστικού κοινού.

Τέλος, η τρίτη και μεγαλύτερη κατηγορία - ο ελληνικός λαός στην συντριπτική του πλειοψηφία δηλαδή - δεν έχει καμιά σχέση ή έχει μόνο κάποια και κάποτε χαλαρή ή συμπτωματική σχέση κι ας έτυχε να τελειώσει και το πανεπιστήμιο, το λύκειο ή κάποια ανώτερη σχολή.⁶⁵

Δεν είναι σχήμα ρητορικό αν πούμε ότι για την πλειοψηφία αυτού του κόσμου, το βιβλίο είναι η τελευταία της πολιτιστική ανάγκη. Πραγματικά, σε πιάνει σύγκρουο όταν διαπιστώνεις ότι η έννοια βιβλίο, απουσιάζει τελείως από την οπτική του μέσου Νεοέλληνα ή είναι ταυτισμένη με κάτι κατεξοχήν περιττό. Η σχέση του είναι σταθερά τυποκρατική, γι' αυτό και αντιμετωπίζει την σχολική κ.λπ. δραστηριότητα σαν μια παροδική κατάσταση που μόλις τελειώσει θα ρίξει «μαύρη πέτρα πίσω της». Δεν αποτελεί λοιπόν ένδειξη βελτίωσης η κάποια κινητικότητα στον χώρο της παραφιλολογίας, ούτε μπορεί να μας οδηγήσει σε αισιόδοξα συμπεράσματα η απατηλή εικόνα μιας κάποιας

65. Σύμφωνα με μian αποκαλυπτική δειγματοληπτική έρευνα που έκανε το περιοδικό «Διαβάζω», το 76,75% των Νεοελλήνων δεν διαβάζουν ποτέ κανένα βιβλίο, το 20,60% σπάνια, το 2,42% το πολύ ένα τον μήνα και το 0,23% πάνω από ένα βιβλίο τον μήνα. Για περ. βλέπε *Το βιβλίο κι εμείς*, περ. «Διαβάζω», τεύχος 49, σελ. 57, Ιανουάριος 1982.

βιβλιοθήκης πλαισιωμένης - κατά κανόνα - με τα χάρτινα φέρετρα που πλασάρουν οι επιτήδαιοι του βιβλαιοπορίου ή τα περίπτερα της κάθε γειτονιάς.

Στα πλαίσια μιας καλπάζουσας καταναλωτικότητας ο σύγχρονος σκουπιδοφάγος εξαντλεί το καθήκον του με την αμάσητη κατάποση του σωρού της σοφά σερβιριζόμενης τυπωμένης χαρτομάζας. Αυτή η μεγάλης κλίμακας έλλειψη κριτηρίων, αυτή η αισθητική υπονόμηση, αυτή η απώλεια της γλωσσικής αυτογνωσίας, κινδυνεύει να δημιουργήσει στην πιο ακραία και καταθλιπτική της εκδοχή έναν «νέο κόσμο» 10.000.000 ελληνόφωνων.

Ένα δεύτερο σημαντικό χαρακτηριστικό της σημερινής παρουσιαζόμενης κατάστασης, είναι ο μέσα σε λίγα χρόνια τριπλασιασμός, περίπου, των ιδιωτικών εκδοτικών οίκων, σε σχέση με την πιο περιορισμένη ανάπτυξη των κρατικών ή ημικρατικών εκδοτικών φορέων⁶⁶, που εκτός από τις σχολικές εκδόσεις του Υπουργείου Παιδείας, καλύπτουν ένα σχετικά μικρό μέρος της όλης εκδοτικής δραστηριότη-

66. Σαν τέτοιους θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την «Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών», το «Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου», το «Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης», κ.λπ. Παρ' όλο που οι εκδόσεις αυτές περιλαμβάνουν αρκετά αξιολογικά έργα Ελλήνων συγγραφέων και ορισμένα κείμενα ξένων, σε πολύ φροντισμένες - κατά κανόνα - μεταφράσεις, εντούτοις, η λειτουργικότητά τους είναι μάλλον περιορισμένη. Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε επακριβώς τα συγκεκριμένα αίτια αυτής της «περιθωριακότητας». Φταίει άραγε η «μονομέρεια» και η «στενότητα» της θεματολογίας, ή δυσκαμψία που παρουσιάζουν στον τρόπο διακίνησης, η συντεχνιακή δομή συγκρότησής τους, ή τέλος η καχυποψία που διακρίνει τον Νεοέλληνα για κάθε τι που προέρχεται από το κράτος και την κρατικοδίαιτη inteligenctsiά του ανεξάρτητα αν παρουσιάζεται σαν εϋώνυμη ή δεξιά. Οπωσδήποτε, θα ήταν σοβαρό λάθος να υποτιμηθεί ο ρόλος τους. Ρόλος που συστηματικά αυξάνει στα πλαίσια της προσπάθειας να επαναποθετηθεί ο ρόλος των δημόσιων ιδρυμάτων στην προοπτική μιας ευρυθμότερης-ορθολογικότερης λειτουργίας του υπάρχοντος κοινωνικοπολιτικού συστήματος.

τας. Με δυο λόγια, στην μεταπολιτευτική Ελλάδα, η ιδιωτική επιχείρηση, όχι μόνον εξακολούθησε να 'ναι ο βασικός μοχλός της εκδοτικής δραστηριότητας, αλλά παρουσίασε και αξιόλογο πολλαπλασιασμό.

Στην Ελλάδα σήμερα υπάρχουν περισσότεροι από 500⁶⁷ ιδιωτικοί εκδοτικοί οίκοι. Στην συντριπτική τους όμως πλειοψηφία αποτελούν μικρές οικονομικές μονάδες, συνήθως οικογενειακές επιχειρήσεις, που απασχολούν 2 μέχρι 5 άτομα, συμπεριλαμβανομένου και του εκδότη που δουλεύει ο ίδιος προσωπικά σ' όλη την αλυσίδα της εκδοτικής παραγωγής, για να αντιμετωπίσει τα έξοδα της επιχείρησής του. Πολύ λίγες εκδοτικές μονάδες απασχολούν 5 ως 10 άτομα και ελάχιστες είναι αυτές που απασχολούν 10 ως 20.

Από τους εκδοτικούς οίκους ελάχιστοι έχουν δικές τους εγκαταστάσεις παραγωγής (τυπογραφεία, βιβλιοδετεία, κ.λπ.), αρκετοί όμως έχουν δικά τους βιβλιοπωλεία, έτσι που πολλοί εκδότες είναι ταυτόχρονα και βιβλιοπώλες.

Χωρίς διάθεση υπερβολής, πρέπει, νομίζω να τονιστεί μια ιδιαίτερα αρνητική πλευρά που υπάρχει στον εκδοτικό κλάδο. Είναι, βέβαια, γεγονός, ότι η κατάσταση έχει αισθητά καλυτερέψει από τα χρόνια της δεκαετίας του 1960 με την είσοδο στον χώρο αυτό μιας μικρής ομάδας νεολαίων, απόφοιτων κατά κανόνα ανώτατων σχολών, που όπως και προηγούμενα ανέφερα, οδηγήθηκαν την αντικοινοβουλευτική περίοδο στον εκδοτικό χώρο με βάση κάποια πολιτική ή πολιτιστική τους επιλογή.

Όμως, η γενική κατάσταση εξακολουθεί, ακόμα και σήμερα, να 'ναι πολύ αποθαρρυντική. Σε κανένα άλλο ίσως διανοούμενο επάγγελμα ο αριθμός των πτυχιούχων δεν είναι τόσο μικρός για να μην πω ελάχιστος. Αν θέλαμε μάλιστα τις διαπιστώσεις αυτές να τις προεκτείνουμε στον

67. Αναλυτικότερα στοιχεία υπάρχουν στο Παράρτημα αυτής της έκδοσης.

βιβλιοπωλειακό κλάδο, τα συμπεράσματα θα ήταν περισσότερο από τραγικά. Αν, λοιπόν, στα παραπάνω προστεθεί το στοιχείο ότι ένα πολύ σημαντικό τμήμα των πετυχημένων οικονομικά εκδοτών ανήκουν στους «αυτοδημιουργητους» πρώην απίθανων επαγγελματιών, η εικόνα σκοτεινιάζει ακόμα πιο πολύ. Γιατί η εκδοτική δραστηριότητα δεν νοείται φυσικά χωρίς την εμπορική πλευρά της, αλλά - όπως και να το κάνουμε - η έκδοση ενός βιβλίου δεν είναι κύρια αυτό. Δεν είναι δυνατόν ένα άτομο που το ίδιο δεν διαβάζει, δεν ξέρει να διαβάσει και στην πλειοψηφία του δεν ξέρει τι διαβάζει, να έχει το επάγγελμα του εκδότη. Στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε, αποδίδοντας δικαιοσύνη, να τον αποκαλέσουμε χαρτοτυπωτή.

Είναι φανερό ότι τα πράγματα παρουσιάζονται εξαιρετικά σύνθετα και αντιφατικά και γίνονται ακόμα πιο σύνθετα αν λάβουμε υπόψη μας ότι το αναγνωστικό κοινό, παρ' όλη την πρόοδο που έχει συντελεστεί, εξακολουθεί να είναι σημαντικά περιορισμένο και - κατά κανόνα - αποπροσανατολισμένο.

Από την μια μεριά, λοιπόν, η ύπαρξη τόσων πολλών εκδοτικών μονάδων είναι θετικό γεγονός στον βαθμό που εξασφαλίζει τον πλουραλισμό και την δημοκρατία στην έκφραση, από την άλλη μεριά όμως το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, η μικρή οικονομική δυνατότητα, η κατάρτιση του περιορισμένου στελεχικού δυναμικού και η συνεχής απασχόληση του εκδότη με όλο «το χαμαλί της υποθέσεως» (αφού τα πάντα ως και την διάθεση των βιβλίων του την κάνει άμεσα ο ίδιος), αποτελούν μιαν αρνητική πραγματικότητα που κανένας δεν ξέρει πώς μπορεί να ξεπεραστεί χωρίς να καταλήξει στο ιδιωτικό, κρατικό ή κομματικό μονοπώλιο. Είναι λοιπόν σαφές, κατά την γνώμη μου, ότι στην περίπτωση αυτή η κρίση που υπάρχει είναι κρίση ποιότητας κι όχι ποσότητας.

Ένα τρίτο ουσιαστικό χαρακτηριστικό της κατάστασης που διαμορφώθηκε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του

'80, είναι η δυναμική παρουσία ανεξάρτητων διανοουμένων, εκδοτικών μονάδων και εκδόσεων, που έβαλαν τέρμα στην προδικτατορική ιδεολογική και πολιτική παντοκρατορία της παραδοσιακής δεξιάς και της ιστορικής αριστεράς.

Όχι γιατί και τότε δεν υπήρχαν αντίθετες πολιτιστικές στάσεις και οπτικές, αλλά γιατί όλες τους ανεξαιρέτα έφερναν το στίγμα του «καταραμένου» με αποτέλεσμα να παραμένουν αμετακίνητα περιθωριακές.

Σήμερα, αντίθετα, οι άμεσες ή έμμεσες κομματικές εκδοχές, στον χώρο λ.χ. του βιβλίου, αποτελούν μια σημαντική, πλην όμως σχετικά πιο περιορισμένη πραγματικότητα. Η κατακτημένη στα χρόνια της δικτατορίας νέα εκδοτική ποιότητα δεν πήγε, ως φαίνεται, χαμένη.

Μια απόδειξη γι' αυτό αποτελεί η ύπαρξη ενός σημαντικού αριθμού ανένταχτων νέων διανοουμένων και η σταθεροποίηση και διαρκής παρουσία όλων των «ιστορικών» πρώτων εκδοτικών μονάδων, από τον «Κάλβο», τον «Στοχαστή», τα «Κείμενα» και την «Επικαιρότητα» μέχρι τον «Επίκουρο», τον «Διογένη», τις εκδόσεις «Πλανήτης-70», καθώς ακόμα και τεσσάρων πέντε εκδοτικών που συγκροτήθηκαν τα αμέσως επόμενα χρόνια. Και το πιο σημαντικό στην όλη υπόθεση είναι ότι αυτά τα συγκεκριμένα εκδοτικά που στήθηκαν με την συμμετοχή και την συμπαράσταση δεκάδων νέων ανθρώπων, πρώτιστα για πολιτικούς-πολιτιστικούς λόγους, στα δύσκολα εκείνα χρόνια, κράτησαν, χωρίς ουσιαστικές μετατοπίσεις ή αλλαγές, το αρχικό εκδοτικό τους πρόγραμμα, δημιουργώντας μια ασυνήθιστη για τα ελληνικά δεδομένα παράδοση συνέπειας, την ώρα που αρκετά από τα εκδοτικά της τελευταίας αντικοινοβουλευτικής και της πρώτης και δεύτερης μεταπολιτευτικής περιόδου οργάνωναν ομαδικούς βιασμούς της ελληνικής και ξένης φιλολογίας, και ό,τι μπορούσε να εισαχθεί ασυσκεύαστο και ατελώνιστο από το εξωτερικό.

Αν όραμα κάποιων είναι μια αυτοδιαχειριζόμενη κοινω-

νία στα μέτρα του ανθρώπου, που σ' αυτή δεν θα 'χουν θέση τα ιδιωτικά, κρατικά και κομματικά μονοπώλια, τότε, στον χώρο του βιβλίου, στοιχειώδης τους στάση συνέπειας είναι η ενίσχυση των εκδοτικών εκείνων μονάδων και πυρήνων διανοομένων που η όλη τους φιλοσοφία και πρακτική συντελεί στην προώθηση αυτής της εκδοχής.

Τέλος, ένα τέταρτο, σταθερό χαρακτηριστικό της σημερινής, αλλά και όλων των προηγούμενων καταστάσεων, είναι η αμετακίνητα αδιάφορη ή και εχθρική στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στο βιβλίο. Βέβαια, το ζήτημα της κρατικής πολιτικής για το βιβλίο έχει άμεση σχέση με τα ζητήματα απεμπόλησης της συνολικής, σχεδόν, εθνικοαστικής-ριζοσπαστικής παράδοσης από την στιγμή που διαμορφώθηκε και συγκροτήθηκε ως κράτος. Αυτό όμως είναι ένα ευρύτερο και σύνθετο θέμα που απαιτεί μιαν άλλη προσέγγιση. Στο παρόν κείμενο στόχος είναι να θυγούν απλώς ορισμένα μόνο στοιχεία της κρατικής στάσης απέναντι στο βιβλίο.

Ίσως φανεί παράδοξο αυτό που θα ισχυριστώ, ότι δηλαδή, με αυστηρούς όρους, η μόνη πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στο βιβλίο είναι η ανυπαξία εκδοτικής πολιτικής. Γιατί θα ήταν εξωφρενικό, σε μια περίοδο τόσο επικίνδυνα γιγαντωμένης κρατικής παρουσίας, να ισχυριστούμε ότι η συνολική εκδοτική πολιτική μπορεί να εξαντληθεί στην έκδοση σχολικών βιβλίων και στην συντήρηση των ημιπαράλυτων εκδοτικών οργανισμών των διάφορων κρατικών ιδρυμάτων, την στιγμή που θα μπορούσαν στον χώρο της εκπαίδευσης και των βιβλιοθηκών να καλυφθούν ένα σωρό ελλείψεις και κενά.

Ούτε φυσικά μπορούμε σοβαρά να ισχυριστούμε ότι αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο κρατικής εκδοτικής πολιτικής η συμπτωματική καταβολή ψιχίων στους διάφορους οργανωτές φεστιβάλ ή η φολκλορική συμμετοχή των διάφορων επισήμων στις εν λόγω εκδηλώσεις, που εξαντλείται μόλις

σταματήσει η λήψη από την τηλεόραση.⁶⁸

Ανάγλυφο δείγμα αυτής της αθλιότητας είναι η κατάσταση που επικρατεί στον χώρο των βιβλιοθηκών. Σ' αυτό, το τόσο κομβικό σημείο για την λειτουργική προσέγγιση του βιβλίου, η κρατική στάση όχι μόνο είναι αδιάφορη, αλλά και έντονα ιδιοτελής.

Γιατί πέρα από το γεγονός της ύπαρξης ελάχιστων βιβλιοθηκών⁶⁹ σε σχέση με αυτό που έπρεπε και μπορούσε να υπάρξει, πέρα από το γεγονός της άθλιας ή πλημμελούς λειτουργίας τους, υπάρχει και το απαράδεκτο γεγονός του σημερινού τρόπου τροφοδοσίας τους.

Είναι, σήμερα, σε αρκετούς γνωστή η πραγματικότητα ότι η προμήθεια και προώθηση των περιορισμένων βιβλίων που το κράτος κατά καιρούς παίρνει, γίνεται με τον καθιερωμένο ιδιοτελή και μικροπολιτικό τρόπο.

Φυσικά, στο σημείο αυτό η ευθύνη του σύγχρονου ελληνικού κράτους θα πρέπει να προσδιοριστεί, μια και το ελληνικό κράτος δεν είναι οπωσδήποτε αφηρημένη πολιτική κατηγορία. Με αυτήν την έννοια, συνυπεύθυνες για την

68. «Ίδου τα στατιστικά στοιχεία του πρώτου εξαμήνου του 1983 για τα προγράμματα της ΕΡΤ 1 και της ΕΡΤ 2: Σε καθημερινές εκπομπές, εβδομαδιαίες και έκτακτες, διατέθηκαν 351 ώρες σε μουζουκοτραγούδα, 272 ώρες σε ποδόσφαιρο, συνεντεύξεις αθλητών, ΠΡΟ-ΠΟ κτλ., 24 λεπτά της ώρας σε παρουσίαση νέων εκδόσεων!!!». Για περ. Σ.Ε.Β.Α., 6η Γιορτή βιβλίου, εκδ. «Σ.Ε.Β.Α.», Αθήνα 1983.

69. «Συνολικά υπάρχουν στην Ελλάδα 807 βιβλιοθήκες κάθε είδους. Απ' αυτές μόνο οι 213 έχουν πάνω από 1.000 τόμους και μπορούν να λειτουργήσουν σαν οργανωμένες, κατά κάποιο τρόπο, βιβλιοθήκες». Αν λάβουμε υπ' όψη μας ότι στην Αυστρία υπάρχουν 5.076 βιβλιοθήκες, στη Νορβηγία 5.473, στο Ισραήλ 1.687, στην Ουγγαρία 17.606, στην Τουρκία 1.963, στην Πολωνία 38.702, στην Ιταλία 3.294, για να αναφέρω ενδεικτικά ορισμένες ανατολικές ή δυτικές χώρες, η κατάστασή μας στον καιριο αυτό τομέα πολιτιστικής παρουσίας αγγίζει τα όρια του τραγικού». Για περ. βλέπε Σπύρου Κοκκίνη, *Βιβλιοθήκες και βιβλία ή τα σκοτάδια με αριθμούς*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», σελ. 15 επ., Αθήνα 1981.

κατάσταση αυτή, μπορούν να θεωρηθούν οι συνδικαλιστικές συντεχνίες ή οι διάφορες παρασκηνιακές «ομάδες πίεσης» που σε στενή συνεργασία με την κρατική γραφειοκρατία - την οποία όχι λίγες φορές στελεχώνουν και φυσικά -, οργανώνουν τα διάφορα προγράμματα αγορών. Μ' αυτό λοιπόν τον ανώδυνο τρόπο κατορθώνει ο κρατικός και κυβερνητικός μηχανισμός να νομιμοποιεί την αθλιότητα της πολιτικής του, στον βαθμό που ουσιαστικά έχει υπονομεύσει την δυνατότητα μιας ανοιχτής κριτικής αντιπαράθεσης από τα διάφορα επίσημα συνδικαλιστικά όργανα.

Σήμερα, πολλά από την πνευματική και εκδοτική έκρηξη που συντελέστηκε στα χρόνια 1973-76 φαντάζουν πια μακρινό παρελθόν. Ουσιαστικά όμως αφυδατώθηκαν οι ψευδαισθήσεις που υπήρχαν σε πολλούς κι ιδιαίτερα στο κομμάτι εκείνο της νεολαίας που πίστεψε μεταπολιτευτικά ότι θα έλυne τα όποια του προβλήματα μέσα από μια τυφλή ακτιβίστικη πρακτική.

Δεν χρειάστηκε ούτε μια πενταετία για να εξαφανίσει η πραγματικότητα όλες τις βασιλοπούλες, τους πρίγκιπες και τους δράκους που φαντασιακά είχε δημιουργήσει.

Η αμφισβήτηση που είχε από τα χρόνια της δικτατορίας ξεκινήσει, έμεινε μετέωρη χωρίς να βαθύνει φιλοσοφικά και κοινωνικά. Έτσι, παρά την οξυμένη πολιτική μορφή που πήρε, δεν ξέφυγε από τον οριζόντιο χαρακτήρα της. Γι' αυτό και όταν στράφηκε κατά βασικών αρχών του δυτικού «προτύπου», δίκαια εν μέρει, δεν μπόρεσε δομικά να το αμφισβητήσει με αποτέλεσμα να καταλήξει στην υιοθέτηση αντιδραστικών μορφών αυταρχικού ανορθολογισμού. Έτσι, η σημερινή κατάσταση διαμορφώνεται μ' έναν τρόπο εξαιρετικά συγκεχυμένο και αντιφατικό. Οι παλιές αξίες έχουν αμφισβητηθεί αλλά η πειστικότητα και ρεαλιστικότητα των νέων εξακολουθούν να είναι ένα ζητούμενο.⁷⁰

70. Μια πιο αισιόδοξη πολιτική οπτική θα βρει ο αναγνώστης στον

Η μεταπολίτευση δικαίωσε με μίαν έννοια την αριστερά, ενταφιάζοντάς την όμως με μίαν άλλη. Γιατί το κόστος του να είσαι αριστερός στα χρόνια 1950-1974 ήταν πολύ βαρύ, και δεν ήταν μόνο πολιτικό. Η ενεργή, ασυμβίβαστη στάση σου, σήμαινε πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίηση ή και καταστροφή, σήμαινε συχνά φυσική βία και διακύβευση της ατομικής σου ακεραιότητας. Αναμφίβολα, με την πάροδο του χρόνου τα στοιχεία αυτά είχαν αμβλυνθεί ή και ατονήσει και το μεγαλύτερο κομμάτι των αγωνιστών της ιστορικής αριστεράς εντάχθηκε λειτουργικά στο υπάρχον σύστημα αποτελώντας μάλιστα, όπως και προηγούμενα τονίστηκε, την κυρίως μάζα ορισμένων κατηγοριών μεσοστρωμάτων. Η μεταπολίτευση βάζοντας ένα τέλος στις περισσότερες από τις υπάρχουσες τυπικές διακρίσεις, νομιμοποίησε αυτό που ήδη είχε επικρατήσει στην ζωή.

Η νομιμοποίηση αυτή επικυρώνοντας την έλλειψη δομικής αντιπολίτευσης, εξέφραζε πια μια πραγματικότητα, που στα μάτια πολλών αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, του δημοκρατικού στρατού αλλά και της σκληρής δεκαπενταετίας 1950-65 (όλων αυτών δηλαδή που πραγματικά παίξανε και χάσανε), φαινόταν ότι ήταν η εκπλήρωση του ανεκπλήρωτου. Ουσιαστικά όμως η αποκατάσταση αυτή δεν ξεπερνούσε τα όρια αποκαθήλωσης της ανόργανης ύλης μιας ξέπνοης αριστεράς, που όλοι πια χρησιμοποιούσαν τις αγωνιστικές περγαμηνές της φροντίζοντας να χριστούν αναδρομικά αριστεροί, στον βαθμό που ο τίτλος αυτός όχι μόνο δεν αποτελούσε πια στοιχείο δίωξης ή περιθωριοποίησης αλλά το διαβατήριο που η ένοχη συνείδηση του κυρίαρχου συγκροτήματος παραχωρούσε σ' όλους όσοι

Απολογισμό μιας εικοσαετίας, πρώτο άρθρο στην συλλογή κειμένων του Γιώργου Καραμπελιά που κυκλοφόρησε με τίτλο Σύγχρονος καπιταλισμός και επαναστατικό υποκείμενο, εκδόσεις «Κοιμούνται», Αθήνα 1983.

ήθελαν να γευτούν τους απαγορευμένους καρπούς μιας τριακονταετίας.

Καμιά στοιχειωδώς σοβαρή, πολιτική ανάλυση δεν μπορεί να παρακάμψει την νέα κοινωνική πραγματικότητα μιας ιδιόμορφης μητροπολιτικής κοινωνίας που θεωρώντας μακρινό παρελθόν τα μετακατοχικά χρόνια καταφρόνιας, έχει ριχτεί λυσσαλέα στην απόλαυση και τον ευδαιμονισμό γράφοντας στα παλιά της τα παπούτσια τα σήματα κινδύνου, που οι εναπομείναντες ιδαλγοί επίμονα εξακολουθούν να εκπέμπουν.

Η αναγνώριση της αλήθειας ότι η μεταπολιτευτική κοινωνία ευμάρειας και καταναλωτισμού στήθηκε και χάρη στον επίμονο αγώνα του κόσμου της αριστεράς και των πολιτικών της φορέων, μπορεί, ίσως, να βοηθήσει στην καλύτερη προσέγγιση του ζητήματος. Γιατί η Ελλάδα της εικοσαετίας 1960-80 δεν χτίστηκε κατ' ομοίωση της ελληνικής δεξιάς, αλλά και της ελληνικής αριστεράς που μετά την τρομακτική πολιτικοστρατιωτική της καταστροφή άπλωσε, δειλά κατ' αρχήν, το χέρι στον ήλιο για να εξελιχτεί στην συνέχεια στον συνεπέστερο σκυταλοδρόμο της λογικής του οικονομισμού.

Για όσους η μνήμη δεν τους απατά, είναι φανερό ότι το αστικοδημοκρατικό πρόγραμμα της προδικτατορικής αριστεράς, αλλά και ολόκληρης της αριστεράς των επόμενων χρόνων, έχει - ουσιαστικά - υπερκαλυφθεί από το πρόγραμμα του νεόδμητου σοσιαλιστικού φορέα.

Γι' αυτό, άλλωστε, και το σύνολο σχεδόν του κόσμου που εμπνεόμενο από το όραμα αυτό ψήφιζε αριστερά, συνέπραξε και συμπράττει ποικιλοτρόπως μαζί του, παρέχοντάς του την ικανή εκείνη κοινωνική και πολιτική συναίνεση που του είναι απαραίτητη για να το υλοποιήσει.

Στον βαθμό που οι παραπάνω εκτιμήσεις στοιχειωδώς στέκουν, δεν πιστεύω ότι είμαι πολύ έξω από την πραγματικότητα αν ισχυριστώ ότι η μεταπολιτευτική ρητορική της

ιστορικής και νεοπαραδοσιακής αριστεράς περί σοσιαλισμού, ανανέωσης, αυτοδιαχείρισης, επανάστασης εδώ και τώρα, κ.λπ., πολύ λίγο διαφέρει από τις παθιασμένες περιέρωτος αναφορές των ευνούχων που μπορούν να σου περιγράψουν «συγκλονιστικές στιγμές και λεπτομέρειες» που αφορούν όμως σε άλλους εκτελεστές.

Ουσιαστικά έχουμε να κάνουμε με μια «καθλωμένη κοινωνία». Γιατί η σπονδυλική της στήλη, αυτή η απέραντη θάλασσα του μικροαστισμού και της κρατικοδίαιτης ιντελιγκέντσιας, δεν μπορεί να παραγάγει ένα πρότυπο εναλλακτικό. Ακινητοποιημένη στις σύγχρονες τσιμεντοκυφές, παθητικός δέκτης ή φανατικός οπαδός της κοινωνίας του θεάματος, του ολοκληρωτισμού των οπτικοακουστικών μέσων, λειτουργεί κατ' ουσίαν συντηρητικά, αποτελώντας το βασικό στήριγμα της υπάρχουσας πολιτικής, πολιτιστικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Γι' αυτό, κι όταν ακόμα διαφοροποιείται φραστικά-πολιτικά, αποτελώντας το στελεχικό δυναμικό όλων ανεξάρτητα των πολιτικών κομμάτων από την «Νέα Δημοκρατία» μέχρι τα δυο κομμουνιστικά κόμματα αλλά και τις περισσότερες περιθωριακές ομάδες, δεν μπορεί να παραγάγει μια διαφορετική κοινωνική πρακτική. Ποιος αλήθεια στην βάση μιας πολιτικής-πολιτιστικής επιλογής έχει εθελούσια υποστεί το προσωπικό κόστος της αποκέντρωσης λ.χ.;

Έρμαιο του καταναλωτικού της εκμαυλισμού, θαμπωμένη από τους προβολείς του εικονολατρικού πολιτισμού μας, ενταφιασμένη στις πετρώδεις γαίες της ιδεολογικής μονοκαλλιέργειας, βρίσκεται στο επίκεντρο της βαθιάς αυτής κρίσης, αποτελώντας - ταυτόχρονα - ένα ουσιαστικό συστατικό της.

Σήμερα, υπάρχει μια καθολική κρίση σ' όλες τις τάξεις και στρώματα, σ' όλους τους κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους, σ' όλη την πολιτιστική σφαίρα. Αυτή ακριβώς η καθολική κρίση είναι που διαμορφώνει το σημερινό πλαίσιο

ισορροπίας, αφήνοντας τα όποια περιθώρια δημοκρατίας και πλουραλισμού, στον βαθμό που καμιά κοινωνική και πολιτική δύναμη δεν μπορεί αποφασιστικά να ηγεμονεύσει. Τι θα γίνει όμως όταν η ισορροπία αυτή ανατραπεί;

Η βαθύτατα εσωτερική υφή της καθολικής αυτής κρίσης αντανακλάται άμεσα και στον χώρο του βιβλίου από τις αρχές της δεκαετίας του '80, επιτείνοντας τις δυσκολίες και τα αδιέξοδα που η οικονομική αστάθεια καθημερινά δημιουργεί.

Σ' αυτή την τόσο πολύπλοκη και λεπτή κατάσταση η αντίδραση του συγγραφικού και εκδοτικού κόσμου είναι στην μεγάλη του πλειοψηφία εμπειρική. Κι όχι μόνον απλά εμπειρική, αλλά, για ορισμένα τμήματά του, θα έλεγα χυδαία εμπειρική, αφού σαν μόνο τρόπο εμπορικής επιτυχίας και συγγραφικής ή εκδοτικής παρουσίας βρήκαν το σφυροκόπημα του ελληνικού αναγνωστικού κοινού από το βιβλίο-πρόκληση.⁷¹

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο διάστημα 1980-1983, η ελληνική αγορά βιβλίου βομβαρδίζεται κυριολεκτικά από το βιβλίο-πρόκληση. Πρόκειται για μια περίπλοκη διαδικασία, γιατί προσωπικά πιστεύω ότι το πρόβλημα δεν βρίσκεται κυρίως στα βιβλία που βγαίνουν, αλλά στον τρόπο που μεθοδεύεται η έκδοση και κυκλοφορία τους.

71. Με τον αδόκιμο ίσως αυτό όρο προσπαθώ να ορίσω το βιβλίο εκείνο που κυκλοφορεί έξω από κάθε πολιτιστική δεοντολογία, με την πεποίθηση ότι «θα πουλήσει» και μάλιστα αμέσως, γιατί για χίλιους δυο λόγους, είτε έχει ήδη πλασαριστεί (Σκάνδαλα, Τ.Ν., διαφήμιση, κ.λπ.), είτε είναι εύκολο να προβληθεί και αγοραστεί από τον αναγνώστη εκείνον που έχει αφήσει την κρίση του στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων. Σκαπανείς της νέας αυτής πρακτικής είναι ένας αριθμός παλιών και νέων προοδευτικών (;) εκδοτών που ορισμένοι από αυτούς είχαν και αρκετά καλά βιβλία στο ενεργητικό τους, όταν ξαφνικά διαπίστωσαν ότι «η δουλειά δεν τραβάει και το κοινό θέλει άλλα». Από κει και πέρα η μετατροπή της βιβλιαγοράς σε ποδοσφαιρική αλάνα, η ελεεινή της φιλαθλοποίηση, ήταν ζήτημα χρόνου.

Και πραγματικά, εκεί δείχνει να εστιάζεται το πρόβλημα στον βαθμό που γνήσια λογοτεχνικά αριστουργήματα, βάνουσα κακοποιούνται εμπορευματοποιούμενα κατά τον χειρότερο τρόπο, όπως συνέβη λ.χ. με το αιμόφυρτο σώμα της ισπανόφωνης λογοτεχνίας, όπου Έλληνες εκδότες και μεταφραστές αναβίωσαν γνήσιες στιγμές βαμπιρισμού.

Η σύλληψη δεν είχε προηγούμενο, στον βαθμό που ξεπερνώντας κάθε αισθητικό ή ιδεολογικοπολιτικό «ταμπού», μοναδικός τους στόχος στάθηκε η έκδοση οποιουδήποτε βιβλίου φαντάζονταν ότι ήταν δυνατό να πουλήσει. Από την μέγγενη αυτή κανείς δεν γλίτωσε όσο άξιος και να ήταν. Από την Αλληλεγγύη και τον Μαρκές, τον Καβάφη και τον Λένον μέχρι τους πιο αξιόλογους beat Αμερικανούς συγγραφείς.

Σ' αυτήν ακριβώς την ρευστή κατάσταση βρίσκει την ευκαιρία να εισχωρήσει το από άποψη αισθητικής και πολιτιστικής αξίας ασήμαντο βιβλίο και να κυριαρχήσει στην άκριτη αγορά.

Το βιβλίο πρόκληση-εμπορικό κέρδος, εξακολουθεί να είναι η καθημερινή μας πια πραγματικότητα. Ο στόχος και η επιδίωξη όχι μόνον ενός σημαντικού αριθμού νέων κυρίως κονκισταδόρων (κατά κόσμο εκδοτών), αλλά και η αγοραστική επιδίωξη-μανία της πλειοψηφίας των ενεργών (στην τσέπη) αγοραστών που καμώνονται τους αναγνώστες.

Στην Ελλάδα μέσα σ' ένα ελάχιστο διάστημα πουλήθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα από βιβλία τέτοιας υφής. Κάτι τέτοιο δεν παρατηρήθηκε ούτε στις πιο κορυφαίες στιγμές της κίνησης του καλού πολιτικού και λογοτεχνικού βιβλίου.

Αυτό, το νέο τύπου βιβλίο, το βιβλίο πρόκληση-εμπορικό κέρδος, δεν θα μπορούσε να απλωθεί τόσο ραγδαία, χωρίς την αλλαγή στρατοπέδου από μια σειρά εκδοτών που, αν και ακόμα δεν έχει πλήρως φανεί, εγκαταλείπουν ή εγκατέλειψαν τον λόγιο Ερμή και προσχώρησαν στον κερδώο,

που ήδη είχε κάνει δειλά την παρουσία του στα τέλη της δεκαετίας του '70.

Ο νέος τύπος μεταλλαγμένου εκδότη, είναι, πλέον, όχι πραγματικότητα, αλλά και στρατηγική απειλή για το βιβλίο. Είναι αυτός που μετατοπίζει τον άξονα των κριτηρίων, υιοθετώντας άκριτα τις επέκεινα του Ατλαντικού λογικές και πρακτικές, είναι αυτός που στον ορίζοντά του έχει μόνον αριθμούς και ποσοστά και που αντιμετωπίζει απαξιωτικά το σύνολο των αξιών που έθρεψαν μια σειρά εκδοτών της προδικτατορικής περιόδου σαν τους «Ελευθερουδάκη», «Κολλάρο», «Γκοβόστη», «Γαλαξία» και «Θεμέλιο», αλλά και τους συνεχιστές τους στα χρόνια του αντικοινοβουλευτισμού «Κάλβο», «Στοχαστή», «Επικαιρότητα», «Κείμενα» και «Νέους Στόχους».

Με βάση το κριτήριο της αποτελεσματικότητας, οι νέοι αυτοί κονκισταδόροι εξελίσσονται σε ανελήθους κυνηγούς όλων εκείνων των αξιών που συνέδεσαν το βιβλίο και την εκδοτική δραστηριότητα με μίαν εν τοις πράγμασι εθνική, κοινωνική και παιδευτική λογική που δεν υπέτασσε τις αξίες της στην λογική του, με κάθε τίμημα υψηλού κέρδους. Όντας αδύναμοι να προτάξουν στις προς τα έξω, αλλά και στις κατ' ιδίαν συζητήσεις τους την ποιότητα μιας ρηξικέλευθης επιλογής, γυμνοί από ηθικά ερείσματα, προτάσσουν την δύναμη των αριθμών κυκλοφορίας - εισπράξεων που πραγματοποιούν τα καλοδιαφημισμένα τους σκουπίδια.

Ο τύπος αυτός εκδότη, κυρίαρχος - δυστυχώς - πιστεύω στα χρόνια που έρχονται, αποτελεί την χαρακτηριστικότερη αλλαγή που συντελείται στον εκδοτικό κόσμο και θα σφραγίσει το κλείσιμο του 20ού αιώνα. Με όλον τον κίνδυνο που περικλείει η άποψη και με σαφή επίγνωση ότι ποτέ τα πράγματα δεν είναι απόλυτα και γραμμικά, τείνω να πιστέψω ότι από εδώ και πέρα η πνευματική αξία των νεοπαρουσιάζομενων, κατασκευασμένων καθ' υπόδειξιν έργων, θα είναι αντιστρόφως ανάλογη των πραγματοποιούμενων

κερδών από τις πωλήσεις που θα παρουσιάζουν.

Κι όμως την κατάσταση αυτή, έρχονται καθημερινά να τροφοδοτήσουν όλοι εκείνοι οι «αηδιασμένοι» από την «βαρβαρότητα της πολιτικής» παροπλισμένοι και αποκοινωνικοποιημένοι λογοτεχνικοί κύκλοι που αναγόρευσαν σε νέες βίβλους του Ελληνισμού δεκάδες ασήμαντες αισθητικά και πολιτιστικά, υποκειμενικές και περιθωριακές απόψεις.⁷² Ο χυδαίος αυτός από τα πάνω λαϊκισμός, καμιά αποφασιστική επίδραση δεν μπορεί να έχει πάνω στις αυθεντικές καλλιτεχνικές δημιουργίες που ακριβώς επειδή είναι τέτοιες, είναι τελικά δύσκολο να ποδηγετηθούν και να ενταχθούν μακροπρόθεσμα στο εκδοτικό φολκλόρ των τελευταίων χρόνων. Γιατί, πραγματικά, αν δούμε τα πράγματα στην συνθετότητά τους, θα διαπιστώσουμε ότι ο πρωτοφανής για τα εγχώρια δεδομένα εκδοτικός οργασμός, η έκρηξη αυτή κακογουστιάς και προχειρότητας δεν ανέκοψε τελικά την κυκλοφορία των αξιόλογων βιβλίων αλλά έκανε απλώς δυσκολότερη την επιλογή. Κι αυτό γιατί η ποιότητα ενός έργου τέχνης δεν υπόκειται ποτέ στην λογική οποιοδήποτε «μαζικών συντελεστών». Απόδειξη σαφή γι' αυτά παρέχουν οι χιλιάδες των νεκροζώντανων «επιτυχιών» του ενός διμήνου ή των ετερόφωτων-ελληνόφωνων κατασκευασμάτων που σβήνουν άδοξα πολύ πριν τον βιολογικό θάνατο των παραγωγών τους.

Και ενώ η κατάσταση αυτή φαίνεται να δεσπόζει στον χώρο της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας», στον χώρο δηλαδή που κυριαρχούν οι εκδοτικές εκείνες μονάδες που λειτουργούν κερδοσκοπικά, η πραγματικότητα παρουσιάζεται εξίσου α-

72. «Με τις σημερινές δυνατότητες αναπαραγωγής και επιβολής του γραπτού λόγου κι ενώ τα όρια ανάμεσα στη δοκιμιογραφία και την δημοσιογραφία έχουν εξαφανιστεί, ο αισθητισμός της τυπογραφίας γίνεται το ύφος του μηδαμινού». Για περ. βλέπε Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, *Η «Ρωμοσύνη» στον παράδεισο*, εκδ. «Ερασμος», σελ. 19, Αθήνα 1983. Η υπογράμμιση δική μου.

νησυχητική και στους χώρους εκείνους όπου η πολιτική φαίνεται να έχει το «τιμόνι» στις όποιες εκδοτικές επιλογές.

Σ' αυτόν το χώρο του κομματικού ή εξαρτημένου από τα κόμματα βιβλίου, η κατάσταση είναι διαφορετική, όχι όμως κατ' ανάγκη καλύτερη. Αναμφίβολα και εδώ οι αριθμοί φαίνεται ότι ευημερούν, γιατί βιβλία βγήκαν και βγαίνουν κατά εκατοντάδες. Οι ιδέες όμως παρά την φαινόμενη κινητικότητα ασφυκτιούν.

Πραγματικά, δεκάδες βιβλία κυκλοφορούν κάθε μήνα φέρνοντας όλα τα τυπικά στοιχεία του αντικειμενικού, προοδευτικού, αντιιμπεριαλιστικού, κ.λπ., χαρακτήρα. Το πρόβλημα, λοιπόν, δεν είναι ποσοτικό, αλλά αφορά στην ανενέργεια και καταστροφή του πολιτικού λόγου.⁷³ Την ουσιαστική δηλαδή ένταξη του μέσα στις ιδιοτελείς «σταθερές» των ίσων αποστάσεων ή τις προκατασκευές των κομματικών συνταγών. Τα κείμενα, με δυο λόγια, στα μάτια ενός ντρεσαρισμένου κοινού εξομοιώνονται, χάνουν την ιδιαιτερότητά τους, αφού όλα - φαίνεται - να πλειοδοτούν σε μιαν ίδιας γεύσης προοδευτικότητα.

Ο κίνδυνος λοιπόν είναι μέγας, γιατί στον βαθμό που η κατάσταση αυτή θα προχωρήσει παραπέρα, υπάρχει άμεση απειλή το σημερινό τοπίο να ερημώσει και στην θέση του ατελούς και αμφιλεγόμενου, ίσως, σημερινού πολιτικού βιβλίου, να απομείνει μόνο το πολιτικό εκείνο βιβλίο που συντεταγμένο, αποκαθαρμένο από τα «ύποπτα» στοιχεία της αμφισβήτησης, σοβαροφανές, ορθολογισμένο, «καθωσπρέπει» τέλος πάντων, προσφέρεται σε μεγάλες ποσότητες

73. Το μείζον αυτό πρόβλημα, άμεσα συνδεδεμένο με τα φαινόμενα της ρητορικής λογοδιάρροιας, επαναστατικής λογοκοπίας και αποσπασματικής επιχειρηματολογίας, συγκροτεί την καθημερινή πραγματικότητα της λεκτικής κενολογίας που κυριολεκτικά μας ισοπέδωσε την τελευταία δεκαετία. Για περ. πάνω στα ζητήματα αυτά, βλέπε το βιβλίο του Μανώλη Γλέζου, *Το φαινόμενο της αλλοτρίωσης στη γλώσσα*, εκδ. «Βέγας», Αθήνα 1977.

με την μορφή της τυποποιημένης τροφής.

Σταδιακά, ένα πολύ σημαντικό τμήμα αγοράς βιβλίων γίνεται αφού έχει προηγηθεί μια συστηματική άμβλυση των οξείων γωνιών εμπλουτισμένη με πολλαπλά μυθολογικά στοιχεία και κομματικούς σωβινισμούς. Το αντιδραστικό συντεχνιακό πνεύμα του ιδεολογικοπολιτικού copyright που καλλιέργησαν και καλλιεργούν όλοι σχεδόν οι κοινοβουλευτικοί και εξωκοινοβουλευτικοί φορείς της αριστεράς δεν μπορεί παρά να στραφεί ακόμα πιο έντονα ενάντια τους. Γιατί, σημασία δεν έχουν τα εμφανιζόμενα νούμερα από τις διάφορες κινητοποιήσεις, αλλά το τι διαβάζεται πραγματικά: το τι λειτουργεί και μετασχηματίζει τις συνειδήσεις των ανθρώπων. Και η πραγματικότητα η σημερινή, μόνον απαισιόδοξες σκέψεις μπορεί να γεννά για το επίπεδο ουσιαστικής ανάγνωσης και κυκλοφορίας των ιδεών. Θα πρέπει να γίνει απόλυτα καθαρό ότι η κυκλοφορία των ιδεών, η κυκλοφορία του βιβλίου, ή είναι ταυτισμένη με τον μάχημα κατοχυρωμένο πλουραλισμό και την ετερογένεια ή δεν είναι κυκλοφορία, αλλά μεταφορά γυψαρισμένων ιδεών μέσα από τα θωρακισμένα μονοπωλιακά ή κομματικά ασθενοφόρα.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 γινόμαστε μάρτυρες μιας ακραία αντιφατικής κατάστασης, που σαν κύρια χαρακτηριστικά της έχει τον χασοτισμό και τον υπερσυγκεντρωτισμό. Χάος και εμπειρισμός στο τι βγαίνει και πώς κυκλοφορεί από την μια πλευρά, προληπτικός έλεγχος και συγκεντρωτισμός από την άλλη.

Η εγκατάλειψη από μια μεγάλη μερίδα αναγνωστικού κοινού και εκδοτών του πολιτικού βιβλίου και που με την έλλειψη λειτουργικού κριτηρίου οδήγησε σε ποικίλους ισοπεδωτισμούς, άρχισε σήμερα σε σημαντικό βαθμό να στρέφεται και ενάντια στο καλό λογοτεχνικό βιβλίο.

Δεν νομίζω υπερβολική την διαπίστωση ότι η θετική αντίδραση μιας μερίδας του αναγνωστικού κοινού στον ευ-

νουχισμένο κομματικό-υπερπολιτικό λόγο πήρε σ' ορισμένες περιπτώσεις την χαοτική μορφή ενός οριζόντιου και χωρίς κριτήρια διανοουμενισμού.

Διανοουμενισμού με κατεξοχήν ωχαδερφικά και χαοτικά χαρακτηριστικά, διανοουμενισμού με κυρίαρχα τα ανορθολογικά στοιχεία. Η ρήξη με τις ολοκληρωτικές κωδικοποιήσεις της μαρξιστικής και αναρχικής οπτικής, δεν οδηγεί κατ' ανάγκη προς τα μπροστά. Αρκετές φορές, θα λέγαμε, οδηγεί στο αντίθετο. Και μ' αυτό, δεν υπονοούμε μόνο την εισβολή της χυδαίας μεταφυσικής, του αποκραυφισμού ή των σοβαροφανών νεοσαρλατάνων τύπου Νταίνικεν. Μ' αυτό, υπονοούμε και τον πραγματικό κίνδυνο που κρύβουν οι «ροζ» ή «γκρίζες» τεχνοκρατικές ή νεοθεολογικές απόψεις - πρώην κατά κανόνα - διανοουμένων της ιστορικής αριστεράς, που ανακαλύπτοντας ότι πήραν την ζωή τους λάθος φροντίζουν να προφυλάξουν το νέο αναγνωστικό κοινό από το ολίσθημα της πολιτικής σκέψης και δράσης.

Η έλλειψη δυνάμεων πολιτικής και λογοτεχνικής κριτικής, εξαιρετικά έντονα εκφρασμένη και στον χώρο του βιβλίου⁷⁴ έδωσε και δίνει την δυνατότητα στην έλλειψη διασταύρωσης - ελέγχου - αποτίμησης.

Όμως, η κριτική ουσιαστικά δεν είναι μόνο δικαίωμα ή υποχρέωση κάποιων ειδημόνων αλλά του ίδιου του αναγνώστη, που οφείλει να ακονίσει το κριτικό του πνεύμα ανοίγοντας τον δρόμο στην ελεύθερή του επιλογή και τον γνήσιο αυτοκαθορισμό.

Ο σημερινός όμως αναγνώστης - έξω από μια μικρή μειοψηφία - κυμαίνεται ανάμεσα στις δυο ακραίες λογικές

74. Ας σημειωθεί, ότι ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει σχεδόν καμιά, με εξαίρεση - ως έναν βαθμό - το περιοδικό «Διαβάζω» που είναι και το μοναδικό που ασχολείται αποκλειστικά με το βιβλίο, μόνιμη και ουσιαστική στήλη βιβλιοκριτικής σε κανένα από τα κυκλοφορούντα περιοδικά.

του χαοτισμού ή της τάξης και της πειθαρχίας. Είναι με δυο λόγια παραιτημένος ή φαίνεται να είναι από το δικαίωμα να καθορίζει κριτικά τις όποιες του επιλογές.

Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται ο κίνδυνος όχι μόνο για το βιβλίο και την απρόσκοπτη κίνησή του αλλά και για την ίδια την κατοχύρωση της κυκλοφορίας των ιδεών, την μη μετατροπή των πολιτών σε ομοιούσα αγέλη. Σήμερα, είμαι απόλυτα «πεισμένος ότι η ιδεολογική αδυναμία είναι πιο τραγική από την υλική».⁷⁵ Σ' αυτή την διαρκή κρίση αξιών, η παραίτηση δεν είναι ο καλύτερος δρόμος. Η ρήξη με τον ιδεολογικό νεοπλουτισμό, τον μεταπρατισμό, τον ολοκληρωτισμό, τον χαοτισμό, την καθημερινή εκδοτική πραγματικότητα της σύλησης και της λεηλασίας, κάθε ξένης πνευματικής προσφοράς που έχει όψιν πολύτιμου μετάλλου στα μάτια των νέων κονκισταδόρων που ανακάλυψαν σήμερα τη λατινοαμερικάνικη ήπειρο (και χτες ή αύριο τις διάφορες ηπείρους), τριακόσια πενήντα χρόνια μετά τον Φρανθίσκο Πιθάρo, δεν είναι καθήκον, είναι δικαίωμα.

Από την μεριά μου, λοιπόν, πιστεύω ότι η σημερινή έλλειψη άμεσων αντανακλαστικών απέναντι στον κυριαρχούντα εμπορευματοποιημένο χαοτισμό, δεν αποτελεί ουσιαστική κατάκτηση. Θα έλεγα, μ' όλες τις επιφυλάξεις, ότι αποτελεί κάποιας μορφής οπισθοδρόμηση. Γιατί από μια σκοπιά ο εμπορευματοποιημένος χαοτισμός που εθίζει τον αναγνώστη στην αδράνεια, την παραίτηση και την ανοχή ανοίγει πολλές φορές τον δρόμο στις υφέρπουσες ολοκληρωτικές λογικές που θα θελήσουν να δώσουν ένα τέλος «στην αναρχία» συντρίβοντάς την.

Αν λοιπόν τα παραπάνω στοιχειωδώς ευσταθούν, η σημερινή κατάσταση δεν είναι καθόλου εύκολη για όλους εκεί-

75. Ρούντολφ Μπάρο, *Η εναλλακτική λύση στην ανατολική Ευρώπη. Συμβολή στην κριτική τον υπαρκτού σοσιαλισμού*, εκδ. «Θούριος», σελ.4, Αθήνα 1980.

νους από τον χώρο της διανόησης, που ταύτισαν την παρουσία τους με τον αγώνα για την απρόσκοπτη κυκλοφορία των ιδεών, για τον μάχιμα κατοχυρωμένο πλουραλισμό και την ετερογένεια.

Λευκωσία, Μάιος '81 - Αθήνα, Απρίλιος '84

ΕΝΑ ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ ΠΟΥ ΘΑ
ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΝΑ ΜΠΕΙ ΣΕ
ΟΠΟΙΟΔΗΠΟΤΕ ΚΕΙΜΕΝΟ ΕΓΡΑΦΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΥΤΗ

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΜΙΑΣ εναλλακτικής πρότασης πολιτιστικής πολιτικής είναι, ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες, κάτι το εξαιρετικά δύσκολο. Απέναντι στην ενσωμάτωση στις κυρίαρχες λογικές και την παραίτηση-απόρριψη που, κατά την γνώμη μου, ισοδυναμεί με μιαν άλλου τύπου ενσωμάτωση, ο τρίτος δρόμος φαντάζει σαν μια ουτοπία, σαν κάτι που θεωρητικά και μόνον «αξίζει να λέγεται».

Κι όμως, η εμπειρία της εξαετίας 1968-74 έδειξε ότι όσο «κι αν οι δρόμοι έβγαζαν στους βάλτους», όσο κι αν «η γλώσσα σε πρόδινε στον μακελλάρη», όσο «λιγοστές κι αν είταν οι δυνατότητες» ωστόσο «οι δυνάστες θα πάταγαν πιο στέρεα δίχως εμένα».⁷⁶

Τα πράγματα, λοιπόν, με μιαν έννοια είναι ήδη προδιαγεγραμμένα. Λίγα μπορούν να γίνουν και προπαντός αυτά τα λίγα δεν πρέπει να γίνουν βιαστικά.

Πρέπει χωρίς καμιάν υποχώρηση να βαθύνουμε στην κριτική του πολιτισμού μας που δεν μπορεί παρά να ταυτίζεται με την άγρια κριτική του ίδιου μας του εαυτού. Γιατί

76. Αποσπάσματα από το ποίημα *Στους απογόνους*, από την συλλογή του Μπέρτολτ Μπρεχτ, *Ποιήματα 2*, εκδ. «Κείμενα», σελ. 62 επ., Αθήνα 1970.

μέχρι σήμερα μόνο ψηφίδες έχουμε βρει. Το ψηφιδωτό είναι πολύ μακρινό ζητούμενο. Τα θεωρούμενα αναμφισβήτητα δεδομένα έχουν πια ανατραπεί.

Εκείνο που παρ' όλη την σύγχυση παραμένει, κατά την γνώμη μου, ξεκάθαρο, είναι το πρόβλημα της εκμετάλλευσης-καταπίεσης. Κανένας μέχρι σήμερα καπιταλισμός ή σοσιαλισμός δεν μπόρεσε να το καταργήσει. Ίσα-ίσα θα μπορούσα για τις περισσότερες περιπτώσεις να ισχυριστώ με φανατισμό το αντίθετο. Με αυτή την έννοια, πιστεύω ότι εξακολουθεί να είναι και σήμερα το υπ' αρ. ένα πρόβλημα. Η μόνη σίγουρη βάση από την οποία μπορεί να ξεκινήσει κάθε ριζοσπαστική απόπειρα, το μόνο ασφαλές κριτήριο για να διακρίνουμε τα δυο στρατόπεδα.

Είναι, λοιπόν, αυτό το στοιχείο που μας αφήνει περιθώρια στην ελπίδα. Γιατί όπου υπάρχει καταπίεση αργά ή γρήγορα θα υπάρξει και αντίσταση. Τίποτα δεν μπορεί μακροπρόθεσμα να συσκοτίσει αυτή την πραγματικότητα που ίσχυε και θα ισχύει πάντα σαν τον ισχυρό άνεμο που σαρώνει τα κίτρινα φύλλα και τα ξερόκλαδα.

Η ανάδειξη και ισχυροποίηση των μονάδων πνευματικής αντίστασης και η προσπάθεια για την διαμόρφωση ενός ριζοσπαστικού ρεύματος μαχόμενης κουλτούρας ήταν, είναι και θα παραμένει ένα πρωταρχικό καθήκον που έχει να κάνει με το ήθος και την στάση του καθενός απέναντι στις δοκιμαζόμενες αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της αξιοπρέπειας και του ανθρωπισμού.

Από την εξαιρετικά δύσκολη περίοδο που περνάμε, μόνον, ίσως, μια οπτική που βάζοντας σε αδιάκοπη δοκιμασία τις «αξίες» της και που θα έθετε συνολικά-σφαιρικά σε αμφισβήτηση το κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης, δημιουργώντας «αντιαναπτυξιακά» κύτταρα σ' όλες τις σφαίρες του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτικού, πολιτιστικού και ιδιωτικού βίου, θα μπορούσε να θεωρηθεί νέα, όχι με την έννοια ότι προοιωνίζει κάτι αναγκαστικά καλύτερο, αλλά

με την έννοια ότι υποκρύπτει ενδεχόμενα κάτι διαφορετικό.

Γι' αυτούς, λοιπόν, από τον χώρο της κουλτούρας και του βιβλίου πιο συγκεκριμένα, που δεν προσχώρησαν στην λογική της ενσωμάτωσης ή της παραδοχής, αλλά και που δεν παραιτήθηκαν από την προσπάθεια για μιαν ανθρωποκεντρική πολιτιστική εκδοχή· ειδικότερα ακόμα, γι' αυτούς τους ελάχιστους που δεν ταύτισαν την φιλοσοφία της πράξης με τις άθλιες ταριχευμένες μούμιες των κομματικών χειρουργών, αλλά και που δεν την εγκατέλειψαν, αναχωρώντας για άλλη γη τώρα που έπαψε - ως φαίνεται - να είναι της μόδας, η ρήξη τους με τις κυρίαρχες λογικές και βεβαιότητες αποτελεί αναγκαστικό τίμημα.

Χωρίς όμως να προσφέρει καμιά βεβαιότητα, καμιά σιγουριά. Άλλωστε σε τι θα χρησίμευε ή τι θα προσέφερε σήμερα η κάθε είδους σιγουριά και βεβαιότητα; «Αυτό που μας χρειάζεται είναι αντίθετα μια πάγια μεθοδολογική αμφιβολία, που να είναι σε θέση να μας υποδεικνύει εγκαίρως τα αδιέξοδα. Για να μην επαναληφθούν τα λάθη του παρελθόντος (και δυστυχώς και του παρόντος)».⁷⁷

77. Για περ. βλέπε Λουίτζι Φεραγιόλι, *Τρομοκρατία και κρίση του όψιμου καπιταλισμού*, στην ανέκδοτη ακόμα στα Ελληνικά συλλογή δοκιμίων του, που πρόκειται να κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις «Στοχαστής» με τίτλο *Βία και πολιτική*. (Σημείωση Β' έκδοσης: *Η Βία και πολιτική*, κυκλοφόρησε από τον «Στοχαστή», τον Αύγουστο του 1985).